

Hudební nauka 7

Úvod do hudební forem I.

U jakékoli hudební myšlenky můžeme rozlišovat její **periodicitu** (periodičnost, periodický průběh hudby) a **symetričnost**. Periodické je takové téma, ve kterém je vícetaktový celek zřetelně členěn na dva jemu podřízené menší útvary. Ty na sebe navazují přibližně na způsob dvojice otázka-odpověď. Téma, které dané požadavky nesplňuje označujeme jako neperiodické. Za symetrický považujeme jakýkoli hudební úsek, který je možné rozčlenit na dvě stejné (tj. stejně dlouhé) části. Mluvíme tedy o pravidelnosti (hudebního úseku, hudební formy), jde v podstatě o symetrii v geometrickém slova smyslu - souměrnost podle středové osy.

Věta - několiktaktový hudební celek ukončený celým nebo polovičním závěrem. Nejčastěji má rozměr 3-10 taktů.

Perioda - jde o dvouvětí (dvě melodicky spřízněné věty), kde první z vět končí polovičním závěrem a druhá celým. První věta periody se nazývá předvětí, druhá věta závětí. Tyto dvě části mohou být někdy nestejně dlouhé, v takovém případě označujeme periodu za nesymetrickou. Složením dvou period za sebe a jejich propojením melodickou linií vzniká dvojnásobně dlouhá forma - **dvojperioda**.

Malé formy - nejčastěji se vyskytuje malá dvoudílná forma **ab** (bez návratu) a malá třídílná forma **aba**, v nichž mají jednotlivé díly podobu periody nebo dvojperiody a vzájemně spolu kontrastují. Tyto formy bývají souhrnně nazývány formy písňové. Jako mezityp malé dvoudílné a třídílné formy bývá označována **malá dvoudílná forma s malým návratem**.

Velké formy - jde o formy, jejichž jednotlivé části obsahují některou z malých forem. Nejčastějšími typy jsou velká dvoudílná forma **AB** a velká třídílná forma **ABA**. Může však existovat i forma vícedílná. Mezitypy dvou- a třídílné velké formy s formami malými jsou **velká** (dvou- nebo třídílná) **forma zúžená** a **malá** (dvou- nebo třídílná) **forma rozšířená**. Schematicky mohou být zachyceny například takto: ABa, aBa apod. Menší obměny se zaznamenávají pomocí apostrofu u dané části formy (ABA')

Variace (téma s variacemi) - několikadílná forma, v níž se zvolené téma opakuje ve stále nových obměnách (variacích). Schematicky je zaznamenávána $aa^1a^2a^3$. Téma mívá rozsah od periody až k malé třídílné formě. Obměny tématu mohou spočívat v kontrastu tónin, ve zdobení melodie pomocí melodických ozdob, v různém charakteru harmonického doprovodu ap. Obecně pak bývá poslední částí variací: 1. téma v původní podobě, 2. nejsložitější variace, 3. koda - obvykle volně zpracovávající téma, 4. fuga na téma vytvořené z tématu variací. Podle rozdílu mezi jednotlivými variacemi rozeznáváme variace **ornamentální** (ozdobné), **charakteristické**, **volné** a **kontrapunktické** (nejčastěji jde o skladby označované jako chorální variace, passacaglia nebo ciaccona).

Rondo - vícedílná forma, v níž se hlavní myšlenka několikrát opakuje a její návraty se prokládají různými myšlenkami kontrastními. Forma rondo by měla splňovat dva základní požadavky: 1. obsahuje nejméně tři různé myšlenky (A, B, C), 2. hlavní z nich (A) se nejméně třikrát opakuje. Dnes rozeznáváme: 1. **malé (barokní, couperinovské) rondeau** /čti kuprénovské rondó/ (formální schéma - abacadae apod.), 2. **velké rondo** - forma složená z velkých formálních částí (např. ABACA), vyvinula se ve svébytný útvar zásluhou C.P.E. Bacha. Bývají rozlišovány tři hlavní druhy: **prosté velké rondo** ABACA, **nižší sonátové rondo** ABA/C/ABA (díl C je rozsáhlejší a samostatnější než díl B) a **vyšší sonátové rondo** ABA/X/ABA (má znaky sonátové formy, díl X je jakýmsi provedením - zejména motivů hlavního tématu), tvoří mezityp mezi rondem a sonátovou formou)

Sonáta - 1. **sonátová forma v užším slova smyslu** - hudební forma složená z expozice, provedení a reprízy a vyplňující prostor jedné věty (myšleno ve smyslu jedné hudební části nikoli hudební věty jako formotvorného prostředku viz výše). Může jít o větu koncertu, symfonie atp. nebo i samostatnou skladbu - například orchestrální předeheru. 2. **sonátová forma v širším slova smyslu (sonátový cyklus)** - cyklická sonátová forma, tedy forma složená z několika vět, přičemž alespoň jedna z nich má podobu sonátové formy v užším slova smyslu. Tento typ cyklu se objevuje v

symfoniích, instrumentálních koncertech a v komorních skladbách. 3. označení **sonáta** - používalo se již v baroku a bylo užíváno pro jakékoli instrumentální skladby, je odvozeno od slova suonare (= hrát, zvonit), v praxi tvořilo protipól k názvu cantata /čti kantáta/, který označoval skladbu pro zpěv.

Sonátová forma - vyvinula se zejména během první poloviny 18. století - dvoudílná barokní instrumentální forma s repeticemi byla tehdy obohacena o druhé kontrastní téma a o evoluční část (provedení hlavního tématu). Kolem roku 1750 se pak poněkud více osamostatnilo provedení, repríza v závěru už citovala úvodní expozici - forma se stala třídílnou, prvky dvoudílnosti však stále udržovaly repetice - /:AB/:XAB:/. V době vrcholného klasicismu dostala forma ustálenou podobu, v expozici se objevuje více témat v oblasti prvního i druhého tématu - nově se mluví o skupině hlavního nebo vedlejšího tématu, navíc většinou přibývá třetí téma. S rostoucím rozměrem závěrečné kody je spjato zrušení druhé repetice. Sonátová forma se začíná stávat prostředkem k vyjádření programních a dramatických námětů - v této podobě je přejata obdobím hudebního romantismu. Během 19. století se zvětšují rozměry formy, nejdůležitější částí se stává provedení, expozice ztrácí repetici, repríza bývá často zkrácena a splývá s kodou (zlomková repríza). Ve 20. století jsou opouštěny přebujelé rozměry, směřuje se k jednoduchosti a účelnosti.

Sonátová forma se skládá z těchto částí: 1. **expozice** - introdukce, oblast hlavního (A) a vedlejšího (B) tématu spojená mezivětou, někdy - oblast závěrečného tématu (C), případně ještě koda. Vedlejší téma nastupuje v dominantní tónině, která bývá připravena modulující mezivětou. 2. **provedení** - uvedená témata jsou podrobena tematické a motivické práci, jsou využívány tóniny značně vzdálené tónině hlavní, jde tu o evoluční typ hudby, 3. **repríza** - jde o zopakování hudebního materiálu z expozice s tím rozdílem, že tu oblast druhého tématu nemoduluje do dominantní tóniny, ale zůstává v tónině hlavní.

Sonátový cyklus - cyklus složený ze tří (v instrumentálních koncertech - vypouští se scherzová část) nebo čtyř (v symfoniích, komorních dílech) vět, alespoň jedna z vět je v sonátové formě. Nejčastější rozvržení - 1. věta - rychlá, dramatická, nejčastěji v sonátové formě, 2. věta - pomalá, zpěvná, formálně nejčastěji třídílná forma, sonátová forma bez provedení, variace, rondo, 3. věta - rychlá scherzová nebo taneční (velká třídílná forma složená) - menuet, 4. věta - finále, rychlá ve formě sonátové nebo rondové.

Stará taneční svita - samostudium Zenkl: ABC hudebních forem (str. 161-163)

Barokní sonáty a koncerty - Zenkl: ABC hudebních forem (str. 163-165)

Opera - název znamená mn.č. slova dílo (opus), jde o vokálně-instrumentální hudební formu, která vznikala kolem roku 1600 a v nejrůznějších podobách se vyskytuje až do současnosti. Jejím nejvýraznějším znakem je střídání recitativů (částí posunujících děj příběhu) a árií (hudebně bohatších částí zachycujících po citové stránce daný okamžik v rámci děje). Dualismus recitativů a árií (tzv. číselná opera) byl později nahrazený jednolitým proudem symfonické hudby - jde o prokomponované opery, jejichž nejzazší podobu nalézáme u Richarda Wagnera (ten takové své opery nazýval Gesamtkunstwerk). Součástí oper jsou rovněž části sborové, ansámblové (více sólistů), taneční, ve 20. století byla opera často doplňována filmovou projekcí apod. Druhy recitativů: 1. **parlandandový recitativ** - nahrazuje mluvený projev, jeho melodika klade důraz na zřetelnou deklamacii a jasné členění textu, často využívá opakovaných tónů, doprovod se omezuje na táhlé akordy. 2. **secco recitativ** - v překladu „suchý“, úsečné akordy doprovodu se střídají s přednesem textu, bývá sem zahrnován často i parlandandový recitativ, až do doby Mozartovy jej hrálo cembalo, později se začalo používat orchestr, ovšem jen smyčcových nástrojů. 3. **recitativ accompagnato** (doprovázený) - obsahuje citově a výrazově vypjatější text a bohatší melodické ztvárnění, podporované podrobnějším zpracováním doprovodu, hraného orchestrem. Árie - formálně jde o typ třídílné formy ABA, árie však vznikaly i mimo operu - v kantátách, oratoriích, též jako tzv. koncertní árie s podobou samostatných vokálních skladeb. V opeře se rozlišovaly árie duchovní a světské, v těch měla repríza části A v sólovém vokálním partu velmi zdobenou podobu. Zpěvní části byly obklopeny instrumentálními ritornely - stejnými na začátku, mezi díly i na konci. Árie také často obsahovala virtuozní kadenci. Druhy árií - **koloraturní** - je uplatňována oslnivá pěvecká technika (zvláště pro koloraturní soprán), **lyrická** - formálně se blíží písni nebo rondo, **dramatická** - často psána volnou fantazijní formou na vzrušený text.

Členění partitury

Partitura - souhrnný notový zápis skladby zachycující party jednotlivých nástrojů. Bývá buď velká - určena dirigentovi pro práci s orchestrem, nebo malá (kapesní) - určena pro studijní účely k poznávání skladeb. U komorních skladeb s klavírem je partiturou part klavíru - v něm jsou zaznamenány i ostatní sólové hlasy.

Členění partitury - má ustálenou podobu, v horní části se nachází zápis partů dřevěných dechových nástrojů, pod nimi party žesťových dechových nástrojů, poté nástroje bicí, další nezvyklé nástroje, případně part sboru, sólové nástroje a nakonec party smyčcových nástrojů.

Zvláštní označení v partituře - **1.** v partu nástrojů, které jsou psány po dvou (např. lesní rohy) lze nalézt nad jedinou melodickou linkou označení **a 2** (= čti a due), znamená, že tuto melodii hrají v danou chvíli oba nástroje **unisono** (tedy v jednozvuku), **2. tutti** (= všichni) - označuje část skladby, kde jsou nástroje součástí doprovodné skupiny, ta se pak střídá se sólovými vstupy jednoho nebo více nástrojů, jejichž nástup je v partituře i partech označen **solo** (příp. **solì**, je-li jich více). V partu skupiny smyčcových nástrojů znamená označení **solo** část, kterou hraje pouze koncertní mistr skupiny **3.** v některých případech jsou i v partech jednotlivých smyčcových nástrojů zaznamenány dvě nebo více melodických linek, v takovém případě se skupina dělí na menší skupinky, které pak hrají jednotlivé melodie. Takové rozdělení souzvuků do jednotlivých hlasů je označováno termínem **divisi** (děleně), odlišuje tak úseky ve skladbě, kde se o vícezvuk dělí několik hráčů, od úseků, kde jsou také zaznamenány souzvuky, ale jsou hrány každým nástrojem tak, jak jsou zapsány (tedy jako vícezvuky), **4.** je-li nutno u jednotlivých nástrojů měnit ladění během skladby (ať už přeladěním jako u tympánů transpozicí na stejném nástroji nebo výměnou za nástroj jiného ladění jako např. u klarinetů), je změna naznačena v partu i partituře označením **muta in** (např. **muta in B** - přelad' do B).

Úkol: prostudujte různé podoby partitur a vytvořte si seznam zkratk používaných pro jednotlivé nástroje.

Obraty septakordu

Obraty septakordu - každý septakord má tři převraty (obraty), které se tvoří jako u kvintakordů - přeložením vždy dalšího spodního tónu o oktávu výš. Názvy vypovídají o vztahu nejhlubšího tónu obratu k septimě a tónu základnímu, značí se číslicemi, ovšem zdola (prvně jmenovaný interval se objeví ve jmenovateli, druhý v čitateli zlomku): kvintsextakord (6/5), terckvartakord (4/3), sekundakord (2).

Kvintsextakord - 1. obrat septakordu, je složen z kvintakordu a sekundy, ta je v případě velkých septakordů malá a naopak. U septakordů, které jsou tvořeny z durových a zmenšeného kvintakordu, zůstává spodní tercie kvintsextakordu malá, u těch, které jsou tvořeny z mollových nebo zvětšeného kvintakordu, je velká. Druhá tercie nad ní odpovídá druhé části názvu septakordu (u tvrdě malého septakordu je malá atp.). Závěrečná sekunda je vždy u velkých septakordů malá, u malých velká, u zmenšeného zvětšená.

Terckvartakord - 2. obrat septakordu, sekunda je vždy mezi dvěma terciemi. Spodní tercie je velká u obou velkých septakordů (tvrdě a měkce), ale také u zmenšeně malého septakordu, malá pak u obou malých septakordů (tvrdě a měkce), ale navíc i u zmenšeného a zvětšeně velkého septakordu. (Toto je nutné se NAUČIT, nelze odvozovat!). Sekunda je tvořena stejně jako u kvintsextakordů. Vrchní tercie je vlastně výchozí tercií septakordu - u septakordů tvořených z durových a velkého kvintakordu je velká, u septakordů z mollových a zmenšených kvintakordů malá.

Sekundakord - 3. obrat septakordu, jde o kvintakord postavený na sekundě. Je-li septakord složen z durového kvintakordu v základním tvaru, také v sekundakordu se nad sekundou objeví tentýž kvintakord. Také v případě tohoto obratu je sekundový interval převratem původní septimy, tedy u malých septakordů jde o velkou sekundu, u velkých o malou...

Zmenšený septakord - je podobnou raritou jako zvětšený kvintakord - dělí oktávu na stejné díly, to znamená, že všechny jeho obraty znějí stejně, jen se jinak píší.